

Waar woonde Dirc Potter werkelijk?

II

Nieuws uit Leiden

DOOR

J. G. N. RENAUD

Het vrijwel vaststaande feit, dat Roeland Roghman – tekenaar van zo vele Hollands-Utrechtse kastelen en landhuizen – het Oude Loo kennelijk voorbij gewandeld is zonder zijn schetsboek uit de knapzak te halen, vervult de onderzoeker met een lichte teleurstelling. Een betere gids in kastelenland is er voor de eerste helft van de 17de eeuw immers nauwelijks te vinden?

Niet, dat Roghman de buurt zelfs niet eens bezocht heeft. We vinden onder zijn tekeningen afbeeldingen van Duivenvoorde, Ter Lips, Zuydwijk, Persijn, Klein-Mathenes of Werve, de Binckhorst. Maar hoewel hij op de weg van Voorschoten naar Rijswijk juist vóór de dorpskom van Voorburg best even rechts af had kunnen slaan, de Loolaan op, heeft hij dit blijkbaar achterwege gelaten. En zo missen we het Oude Loo in de eerbiedwaardige reeks van c. 250 tekeningen.¹

Maar ziet, daar kwam op een gedenkwaardige dag de conservator van het Museum de Lakenhal te Leiden, Mevr. drs Moerman, met een troostprijs aandragen. In bedoeld museum hangt namelijk het beroemde tapijt van de Delftse tapijtwever Lanckaert² uit 1587/1588 met de voorstelling van het Beleg en Ontzet van Leiden in 1754. Het tapijt biedt de beschouwer een 'luchtfoto' van een stuk Holland, reikende van even benoorden Leiden tot de Nieuwe Maas, met Rotterdam en Schiedam. Gevolg gevend aan een vaag vermoeden, gevoed door een even vage herinnering had ik haar gevraagd mij een foto van de strook tussen Voorschoten en Voorburg te bezorgen. Het bleek een schot in de roos.

Het tapijt in de Lakenhal, Leiden

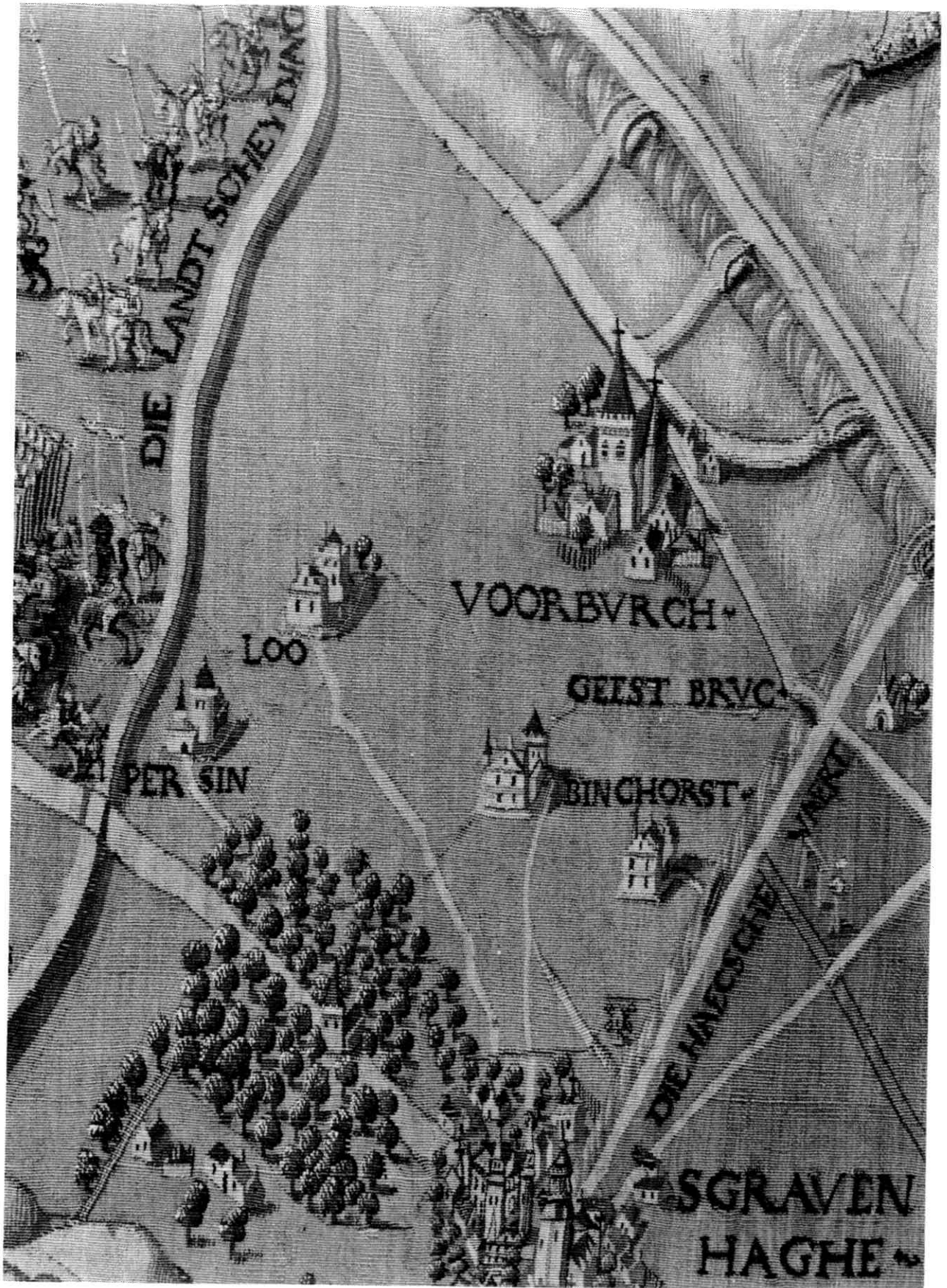
Het gaat dan om een weefsel van 290 × 360 cm, zodat de afgebeelde gebouwen – stoffage van het landschap! – veel groter zijn weergegeven dan doorgaans op de kaarten uit die tijd. Het (Oude) Loo vindt men gemakkelijk op het tapijt terug en het contereitsel ziet er redelijk betrouwbaar uit. Voor het vervaardigen van een dergelijk tapijt behoeft de tapijtwever een zogeheten patroon en in feite staat of valt de documentaire waarde van de uitbeeldingen met de bekendheid van de tekenaar met de bebouwing – kerken, kloosters, kastelen enz. – van de streek in kwestie.

Daarom eerst iets over de geschiedenis van het ontstaan van het tapijt. E. Pelinck heeft hierover het een en ander medegedeeld in het Leids Jaarboekje van 1948. Er zijn kennelijk twee tapijten geweest, beide geweven door Joost Lanckaert te Delft. Het eerste – al omstreeks 1575 ontstaan – moet als verloren worden beschouwd. In 1587 bestelde de vroetschap van Leiden een tapijt met de uitbeelding van het Beleg en Ontzet naar een patroon van Hans Lieftrinck, dat in 1588 geleverd wordt. De kaarten-tekenaar Lieftrinck had zich al uitvoerig met de stad en de belegering beziggehouden; dat zal wel de reden geweest zijn, dat men bij hem het patroon bestelde. Hij woonde trouwens zelf in Leiden, 'achter de Hogelantsche kercke op de Middelwech' en moet de streek goed gekend hebben. Zijn eerste tekening van het Ontzet voltooide hij op 17 november 1574. Heet van de naald, zogezegd. Hieruit ontstond een ets, waarvan naar het schijnt slechts één exemplaar bewaard is gebleven. De collectie Bodel Nijenhuis (Universiteitsbibliotheek Leiden) bevat zowel de tekening als de ets. Voor het in 1587 bestelde patroon had hij daar gedeeltelijk wat aan; de benedengrens ligt net boven Voorschoten.

Het valt aan te nemen dat hij de opdracht hoogst ernstig had te nemen en het zich niet kon veroorloven er maar een slag naar te slaan. Daarom mogen we – afgezien van andere overwegingen – wel enige documentaire waarde aan de portretten van de afgebeelde gebouwen toekennen. Voor Duivenvoorde – om nu maar eens een voorbeeld te geven – werd reeds vastgesteld dat aan de voorstelling op het tapijt waardevolle gegevens voor de bouwgeschiedenis ontleend mochten worden.³ Maar ook de Ridderzaal in Die Haghe staat er heel herkenbaar op, al is de voorstelling sterk vereenvoudigd (afb. 1).

De uitbeelding van het Oude Loo – een figuurtje van enkele centimeters – valt gemakkelijk te interpreteren. Het gaat om twee bouwdelen:

- a. een toren met terugliggend dak; met enige goede wil zou men in de bekroning van het opgaande muurwerk een kantélenrij met arkeltorentjes op de hoeken kunnen zien;
- b. los daarvan, op de voorgrond, verheft zich een waarschijnlijk rechthoekig woonhuis, dat zijn trapgevel naar de toeschouwer keert. Het meest aannemelijk

Afb. 1. Het Oude Loo op een wandtapijt, voorstellende het Beleg en Ontzet van Leiden, bewaard in Museum de Lakenhal te Leiden. (Foto: Museum, Leiden).

schijnt, dat het Oude Loo rond 1500 nog steeds als in de dagen van Dirc Potter bestaat uit een woontoren en een voorburcht, of – iets bescheidener – een neerhof. De toestand zoals die rond 1600 omschreven wordt, waarin twee gebouwen tegenover elkaar op de neerhof liggen, was nog niet ingetreden.

De geloofwaardigheid van de voorstelling wordt ondersteund door de uitbeelding van andere huizen, Persijn bijvoorbeeld. Men zoekt wel tevergeefs naar de grote toren van het hoofdgebouw, maar de ingangspartij van de voorburcht – hoewel sterk vereenvoudigd – ziet er in vergelijking met de tekening van Roghman redelijk betrouwbaar uit. Rechts van die ingangspartij valt ook de toren met zijn bolvormig gewelfd dak onmiddellijk op. Vanzelfsprekend moet men er ook rekening mee houden, dat de tekeningen van Roeland Roghman de toestand van zo'n zestig jaar later weergeven. Rond 1600 begon de bouw-activiteit op het platteland flink op te leven; de voelbare dreiging van oorlogshandelingen verdween in die jaren vrijwel geheel.

Het niet benoemde landhuis schuin rechts onder het Loo stelt naar alle waarschijnlijkheid het Huis te Werve voor, terwijl de naam 'Binckhorst' op het daaronder geplaatste kasteeltje met uitpad naar de Haagse Trekvaart (Die Haegsche Vaert) slaat. De vergelijking van dit Werve met dat van Roghman wekt het vermoeden, dat het landhuis in het begin van de 17de eeuw inderdaad met een nieuw bouwdeel uitgebreid is.

De Binckhorst vinden we terug op een kaart van Londerzeel uit de jaren rond 1615. Het rechthoekige gebouw met zijn aangebouwde traptoren is vrij uitvoerig neergezet; veel gedetailleerder dan op het tapijt. Het is dan ook vanuit een andere hoek gezien; niettemin heeft men er weinig moeite mee tot de slotsom te komen, dat het om hetzelfde gebouw gaat.⁴

Vanuit de boven gegeven voorbeelden mag men wel concluderen, dat kastelen en landhuizen op het tapijt redelijk overeenkomstig de bouwkundige werkelijkheid zijn uitgebeeld. Men mag vooral niet uit het oog verliezen, dat het weergeven in vogelvluchtperspectief – hoe geestdriftig ook beoefend in die dagen – zeer bemoeilijkt werd door de omstandigheid, dat de tekenaar nu eenmaal geen kerktoren vond, van waar af hij het platteland van Delft of Den Haag tot Leiden kon overzien. Bepaalde vervormingen waren niet te vermijden en het Oude Loo op een dusdanige wijze uittekenen dat neerhof en hoofdgebouw duidelijk van elkaar te onderscheiden vielen was een schier onmogelijke opgave.

Hoe dan ook, Lieftrinck zal voor zijn patroon ten dienste van de wever schetsen naar het leven van de betrokken gebouwen niet hebben kunnen missen; net zo min als hij gegevens betreffende het voorkomen van het landschap kon ontberen. Er staat van alles té gedetailleerd op het tapijt om aan te nemen, dat Hans er maar wat van bakte.

Trouwens, de Leidenaren zouden zich beslist geen knollen voor citroenen hebben laten verkopen.

Lieftrinck's kaart van 1578

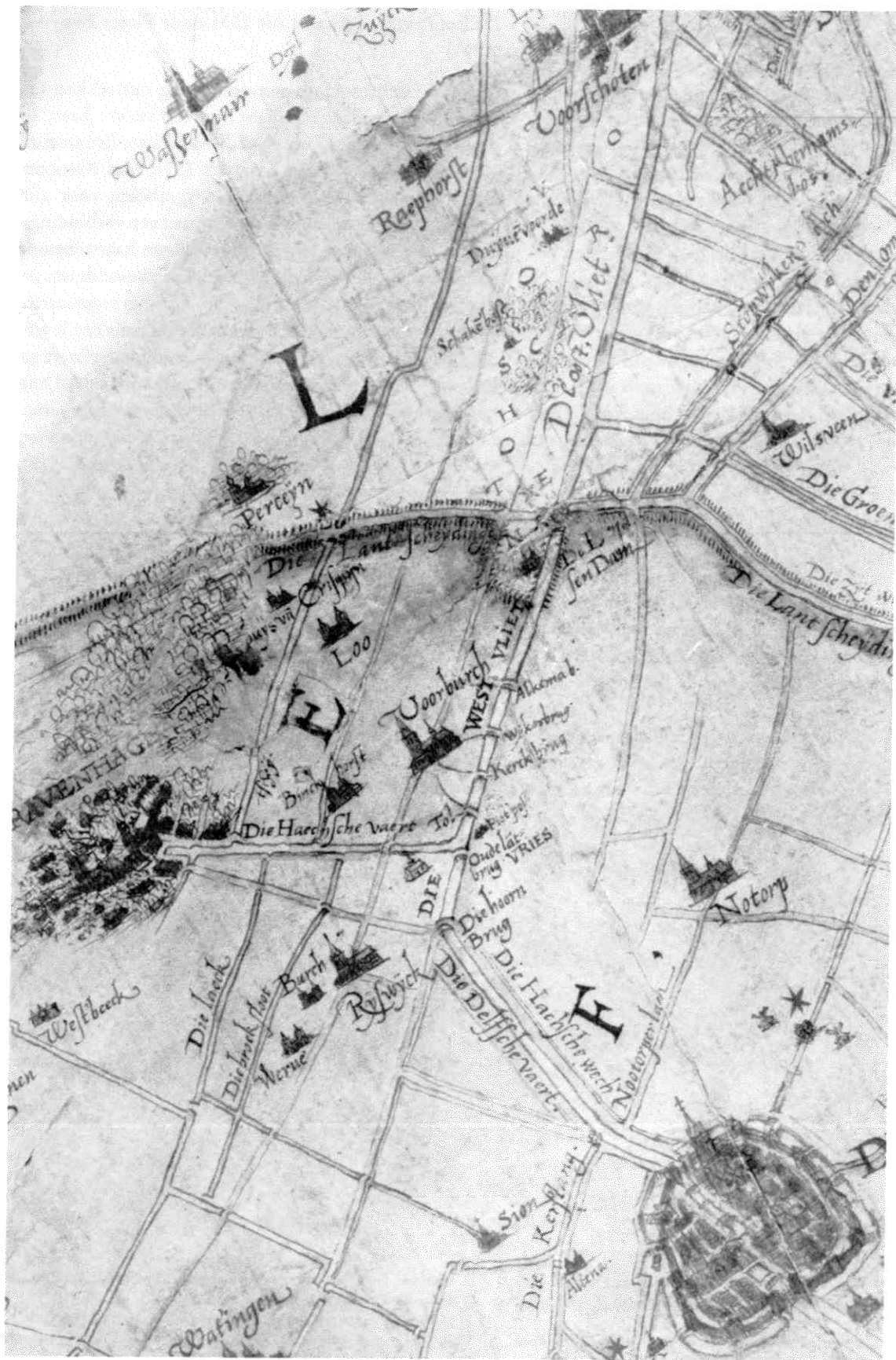
Onze tekenaar was kennelijk regelmatig met Delfland, Rijnland en Schieland bezig. De verleiding is derhalve groot om naar andere werken uit zijn atelier te kijken, bijvoorbeeld zijn kaart van Holland uit 1578. In feite hebben we in dit geval te maken met een processtuk in een geding van Gouda, Dordrecht en Haarlem tegen Delft. Koeman dwaalt, wanneer hij in zijn bekende werk mededeelt, dat er in het Gemeente-archief van Delft één van de twee of drie oorspronkelijke exemplaren berust.⁵ We kennen slechts één exemplaar, dat helaas in een zeer slechte staat verkeert. Het wordt bewaard in het Gemeente-archief te Gouda (afb. 2).

Het is uiteraard een belangwekkende vraag, of vergelijking van beide bronnen – van dezelfde hand! – zou toelaten iets vast te stellen ten aanzien van de betrouwbaarheid van de uitbeelding van landelijke bouwkunst. We dienen daarbij wel rekening te houden met het onweerlegbare feit dat een kaart van 115 × 112 cm nu eenmaal minder gelegenheid tot detaillering biedt dan het zo veel grotere tapijt, ook al moet men aan de andere kant toegeven dat de weefkunst over minder mogelijkheden tot een duidelijke, strakke lijnvoering beschikt.

Onze tekenaar verheelt niet, dat hij voor zijn kaart gebruik gemaakt heeft van oudere kaarten. Hij noemt ze echter niet bij name en laat ons dus in het ongewisse met betrekking tot zijn voorbeelden. Wellicht heeft hij de kaart van Jacob van Deventer, gedrukt in 1542, maar al te gretig geraadpleegd. Misschien ook werkte hij daarnaast met de kaart uit 1531, die we overigens slechts kennen uit een kopie van Pieter Bruynsz. uit 1591.

Op het eerste gezicht lijkt het, of Lieftrinck – zeker voor het uitbeelden van kerken – stereotiepen heeft gebruikt, dus alles met hetzelfde figuurtje heeft aangeduid. Men zou het kunnen omschrijven als een éénbeukige kruiskerk met een toren in het westen en een torentje op de viering. De kerken van Voorburg, Rijswijk en Nootdorp verdienen echter een zorgvuldige beschouwing en vergelijking. Dan blijkt, dat in de schetsjes iets van het individuele karakter tot uitdrukking is gekomen. Zo schijnt de kerk van Nootdorp het met een ingebouwde toren te moeten doen, terwijl tegen de zuidwand van de toren in Voorburg een lage aanbouw aanleunt. Hoewel er met de toren van Rijswijk ook wel iets aan de hand is, komt deze veel forser uit de grond. De twee geledingen tekenen zich goed waarneembaar af (afb. 2).

Vervolgens de landhuizen en kastelen. Burch en Werve te Rijswijk, evenals Altena vlak bij Delft schijnen met weinig belangstelling te zijn 'vermeld'; twee torentjes met een tussenliggend, verbindend bouwdeel. Bij Westerbeek, even ten zuiden van 's-Gravenhage, be-

Afb. 2. Deel uit een kaart van Holland; Hans Liefrinck, 1578. (Foto: Gem. Archief Gouda).

speurt men al meer neiging tot een bouwkundig juiste weergave van het gebouw. De voorburcht met zijn hoek-torentjes heeft overigens een duidelijker indruk achtergelaten dan het hoofdgebouw met zijn twee gekoppelde rechthoekige bouwblokken en aangeleunde traptoren.⁶ In de uitbeelding van Persijn (Perceyn) valt de grote toren met zijn renaissance-ui onmiddellijk in het oog. In het gekriebel rechts daarvan werd de voorburcht maar wat weggemoffeld, hoewel men er waarachtig toch nog de toren en de ingangspartij in kan herkennen. Men vergelijkte daarbij de tekening van Roghman.

Zoekende naar Raephorst ontdekt men een warrig gebouwcomplex, waaruit men – met veel goede wil, dat zeker – het rechthoekig bouwblok, bekend van het tapijt, zou kunnen afscheiden. Verbouwingen in de 17de eeuw, waarvan er één hoogstwaarschijnlijk in 1632 voltooid werd, maken een vergelijking met de tekening van Roghman tot een zinloze onderneming. Hierbij moet te veel aan de fantasie worden overgelaten.

Ook de Binckhorst levert nog al wat problemen op. Een toren, een aanpalend bouwlichaam . . . het zijn delen die wel in het complex uit de 2de helft van de 16de eeuw thuis te brengen zouden zijn. Met het kleine torenachtige bouwsel evenwel zit men toch echt goed omhoog. Het is eigenlijk niet wel mogelijk daar een zinnig geheel van te maken, dat spoort met wat er over de Binckhorst in die tijd bekend is.⁷

Het Loo biedt weinig aanknopingspunten gezien de twee afzonderlijke gebouwen, bekend uit het tapijt, gemakkelijk in verkleining verschralen tot twee torenachtige krabbels met een verbindend middendeel. De uiterst kwetsbare werkelijkheid, zeer gevoelig voor vergroving, laat weinig ruimte voor een precieuzere, kleine bijzonderheden respecterende benadering.

De kopie van een kaart uit 1531 door Pieter Bruynsz (1591)

Men kan zich moeilijk aan de neiging onttrekken ten overvloede nog eens te kijken naar een andere kaart als die van Christiaan sGrooten of die van Pieter Bruynsz uit 1591, een kopie van een kaart uit 1531. Met sGrooten zijn we gauw klaar; die gebruikt symbolen voor zijn landhuizen en kastelen: twee torens met een verbindingsdeel. Pieter Bruynsz daarentegen was een kaarttekenaar en landmeter, die er kennelijk plezier aan beleefde om gebouwen herkenbaar weer te geven. Uit zijn eigen cartografisch werk zou men opmaken, dat hij zelfs een levendige belangstelling voor kastelen en landhuizen heeft gehad en z'n uiterste best deed om ook op kleine schaal hun karakteristieke bouwvormen recht te doen wedervaren. Met de kerken is hij gauw klaar. Hij ziet ze alle vanuit het zuidoosten en tekent ze als eenbeukige kerkjes met een toren tegen de westgevel.

Maar dan de kastelen. Bekend zijn z'n schetsjes van bijvoorbeeld Heemstede bij Haarlem en Assumburg op terreinkaarten.⁸ Al te betrouwbaar is hij nu ook weer niet, maar toch . . .

Het heeft niet zo veel zin om op deze kaart uitvoerig in te gaan zonder de lezers te hulp te kunnen komen met een reproductie van het betreffende gedeelte van de kaart – die 87 × 78 cm groot is – op ware grootte.⁹ Laat ik besluiten met de opmerking, dat het Loo hier te naastebij is weergegeven als door Lieftrinck: men herkent twee gebouwen, waarvan het ene zeer wel overeenkomt met de hoofdtoren op het tapijt. Besluiten wij derhalve met de opmerking, dat het tapijt ons inderdaad een vrij betrouwbare voorstelling geeft van het Loo in de 16de eeuw.

Amersfoort, februari 1990

Noten

¹ Jhr. dr. H. W. M. van der Wijck, met medewerking van Dr. J. W. Niemeijer; De kasteeltekeningen van Roeland Roghman, I. Canaletto, Alphen aan den Rijn, 1989.

² E. Pelinck; De eerste gedrukte Plattegronden van Leiden en de oudste kaarten betreffende het beleg en ontzet der stad. Leids Jaarboekje 1948, p. 94 vlg.

³ E. A. Canneman en L. J. van der Klooster; De geschiedenis van het kasteel Duivenvoorde en zijn bewoners. 's-Gravenhage 1967.

⁴ J. Renaud; Uit de bouwgeschiedenis van den Binckhorst. Oudheidkundig Jaarboek, 1936, p. 23 vlg.

⁵ C. Koeman; Geschiedenis van de Kartografie van Nederland, 2e druk (1985) p. 92. Canaletto, Alphen aan den Rijn.

⁶ E. M. CH. M. Janson; Kastelen in en om Den Haag. Den Haag, 1971. Voor Westerbeek vgl pag. 37. Men zie overigens voor Raephorst pag. 37.

⁷ Zie noot 4.

⁸ J. G. N. Renaud; Het huis en de heren van Heemstede tijdens de Middeleeuwen. Heemstede, 1952. Afb. 9.

⁹ Y. M. Donkersloot-de Vrij; Topografische kaarten van Nederland vóór 1750, pag. 135, nr. 684 blw. IV.